

Dr. PETAR BULAT: PROSTONARODNA FILOSOFIJA O DUŠI

Kad je čovek u svojem razvoju dospao u stadij refleksije nad onim delom svoje prirode što ga mi nazivamo duševnim životom, mogao je da ustanovi sledeće: vršilac duševnih funkcija na javi sačinjavao je za njega nešto nerazdruživo od tela, a u snu mu se pričinjalo da se taj vršilac može i da rastavi od tela i da samostalno deluje. I odatle u nauci o prostonarodnoj religijskoj psihologiji razlikovanje t. zv. »duše vezane«, t. j. telesne i »duše slobodne« — psihe. Koja je od te dve predstave o duši starija, ne može se sa sigurnošću reći, jer kolikogod je prema našem današnjemu shvatanju verovatnije da je predstava o »vezanoj duši« genetički prva, do koje se dolazi jednostavnom konstatacijom da je svako osećanje i mišljenje vezano za izvesna živa telesa i njihove česti, toliko opet moramo da imamo na pameti i vodimo računa o tome, da je san i sve ono što se za san veže igralo u životu primitivnoga čoveka vanredno veliku i presudnu ulogu, što nam uostalom potvrđuje psihologija i život današnjega primitivnoga čoveka.

Pored sve razlike između predstave o jednoj i drugoj duši, u tome kanda imaju dodirnu tačku, što se jedna i druga rezultira iz delatnosti nekoga materijalno zamišljenoga tela. (Wundt, Rel. u. Myth. 8.) Tako zvana »telesna duša« je nužno vezana za čovečje telo odnosno za stanovite njegove delove, u prvom redu za one delove, što vrše važnije organske funkcije, kao oko, bubrezi, phallus, srce, slezena, krv, kosa i dr. Nesamo pojedini organi nego i telesni ekskreti mogu da budu sedište telesne duše, kao pljuvačka, đubre i urin.

Oči su sedište duše, koja može da deluje vani a da ne napusti telo, t. j. odnosni telesni organ. Povod verovanju da duša sedi u očima daje najviše zenica, koja kao da ima izgled vratašca, kroz koja bi mogla duša napolje, odakle je verovatno nastao i običaj da se mrtvacu zaklapaju oči, da ne bi duša izašla i onda u obliku kakva demona plašila ljude. Verovanje da duša živi u očima i preko njih deluje očituje se na pr. u mišljenju nekih kanibalskih plemena, da pri gozbama i žrtvama uz ostale delove tela i oko uživa i gosti se. To isto se još očevidnije razabire iz vrlo raširenog verovanja u svih naroda staroga i novoga vremena o »zlu pogledu«, »rdavu oku« i iz bezbroja običaja i vraćanja protiv očinjeg uroka, o čemu je iscrpnije s osobitim obzirom na naš jugoslovenski folklor pisao dr. J. Matasović u svojoj posebno oštampanoj radnji »Čini od uroka« (Vinkovci 1918.).

Bubrezi dolaze kao sedište duše radi toga što leže posred organizma i naročito zato što su u bližoj neposrednoj vezi sa spolnim organima. Otuda običaj u nekih australskih plemena da nose bubrež kao amulet, a sličan su nazor o bubrežima kao sedištu duše imali i stari Semiti, što nam potvrđuju na pr. psalmi 7. 10 i 73. 21. Bubrezi su unutarnji a phallus izvanjski nosilac duše. Phallus se kao takav očituje naročito

u kultu vegetacijskih božanstva, kad se kod razliĉnih sveĉanosti i obreda nosi njegov lik, a sveĉenici ili vernici pri tom izvode obscene kretnje i plesove s aluzijom na glavnu funkciju vegetacijskih božanstva, ili, još bolje, izazivajuĉi vegetacijske bogove, da što obilnije oplode poljski prirod i tako pribave ljudima hranu. (Wundt, op. c. 92).

Još je naravnije da se za nosioca duše uzima srce, sa ĉijim je kucanjem tako tesno vezan pojam života uopće prema reĉima pesme: »Dok mu srce u grudima bije«. Na osnovu toga su Karibi, držeći srce za sedište glavne ĉoveĉje duše, koja je odreĉena za drugi život, reĉi o u a n n i upotrebljavali za pojmove: »život«, »duša« i »srce«. Tonganci su opet mislili da se duša nalazi rasprostranjena po ĉitavome telu a naroĉito u srcu. Kad su nekoga Evropljanina uroĉenici uveravali, kako neki njihov zemljak, što je bio umro pred nekoliko meseci, još uvek živi, jedan, da mu to protumaĉi, pristupi k njemu, primi ga za ruku, stisne i reĉe: »Ovo će umreti, ali život što je u tebi neće nikad umreti!« i pri tom pokaza drugom rukom na njegovo srce. (Tylor, Anfänge der Cultur I, 424.). Basuti o mrtvome ĉoveku kažu, da mu je išetalo srce, a o ĉeljadetu što se oporavlja, da mu se srce vraća analogno našim izriĉajima: »Vratila mu se duša«. »Duša mu je došla u kotlace« i sl. Kod jednog religioznog ispita držanog 1528. g. meĉu uroĉenicima Nikarague zabeležena su, pored ostalih, ova pitanja i odgovori: »Kad umrete izlazi vam Nešto iz usta, što je jednako nekoj osobi, a zove se julio (aztekski yuli = »živeti«). To biće ide na mesto gde su muž i žena. Ono je kao neka osoba, ali ne umire, a telo ostaje ovde«. Pitanje: »Oni što uzlaze, da li oni zadrže isto telo, isto lice i ista uda kao ovde dole?« Odgovor: »Ne, to je samo srce«. Pitanje: »A kad im se srce istrĉne (t. j. kad, recimo, zarobljenik bude Źrtvovan), što se dogaĉa onda?« Odgovor: »To nije zapravo srce, nego u njima ono što im daje život i što ostavlja telo kad oni umru«. Kod jednog drugog saslušanja odgovor je glasio: »To nije njihovo srce što uzlazi, nego što ĉini da oni žive, t. j. da h koji izlazi iz njihovih usta i zove se julio«. l. c. 426.

Slezena je kao sedište duše bila držana već u starih naroda i otuda njezina velika cena kod prinošenja Źrtava bogovima. Zato su i stari rimski haruspices u prvome redu svoju proroĉku veštinu pokazivali gatanjem iz slezene. (O tome opširnije v. Wissowa, Religion u. Kultus der Römer 352 i d.; Preller- Jordan, Röm. Mythol. I², 128 i d.) Da je slezena u tom pogledu verovatno igrala neku ulogu i u veri naših poganskih praotaca, možemo da zakljuĉujemo na pr. iz obiĉaja, da u nekim našim krajevima i danas narod gata iz slezene: »Ka' ubiju prasca, unda mu gledaju u slizenu: ako mu je slizena naprid (prema glavi) širja, biće zima na početku gora; ako je slizena natrag širja, biće zima ljuća pri svršetku. Zato se i reĉe: »Ako zima ne ugrize zubin, ošiniće repon« (anim.!). Zb N Ź XXIII, 208.). Neka divlja kanibalska plemena drže da ĉovek jedući slezenu svoga dušmanina prisvaja njegovu snagu.

O k r v i kao sedištu duše postojalo je i postoji verovanje u svih naroda sa primitivnom kulturom, i to na osnovi jednostavne ĉinjenice da ĉovek sa gubitkom krvi (bilo u boju ili inaĉe) gubi i život. ĉovek koji pije krv svoga neprijatelja dobiva u se njegovu snagu, odatle u priĉanjima i junaĉkim pesmama razliĉitih naroda a i u našim narodnim pesmama nije to nepoznato, da junak pije ili bar ĉezne za tim da se napije krvi svoga dušmanina. Ovamo se odnosi i mesto u

Homera (Od. 11. 145 i d.), gde Odisej pripovedajući o svojem putu u Ad kaže, kako senke u Adu pijući krv dolaze časomično k svesti. Na krv kao nosioca duše smera i ritualno izmienično mešanje krvi kod sklapanja pobratimstva u našega naroda. A i Herodot (3. 8) pripoveda o susedima starih Egipćana, kako su pri sklapanju ugovora posrednici točili sebi krv iz palca i uz prizivanje i zaklinjanje bogovima mazali njom po svetim stenama. Međusobnu vezu i zavisnost duše i krvi ispovedaju, pored drugih primitivaca, Karenjani i Papuanci, a taj nazor dolazi do izražaja i u arapskoj i židovskoj filosofiji. (Cfr. Bastian, Psychologie 15—23.) I u našem je narodnomu verovanju gdešto krv sve, pa se pored nje i ne priznaje, da bi u čoveku mogla biti kakva druga duša. (Zb N Ž XIX, 151.).

Što se tiče k o s e kao nosioca duše, postoji skoro u svih naroda verovanje, da skinuti kosu znači izgubiti snagu, čemu imamo klasičan primer u Samsonovu slučaju (Knj. sud. 16. 19). Na takvom se naziranju osnivaju i prekarne reči Ahilove Pontu da, kad bi bio znao za gorki svoj udes, nikada mu ne bi bio zavetovao svoje kose, a njezin ures žrtvuje jedino uspomeni svoga prijatelja Patrokla. Il. 19. 140 i d. Tako isto Ahejci nose mrtvo telo Patroklovo posuvši se odrezanim vlasima njegovih prijatelja. 23. 135 i d. I o starim Slovenima znamo da su rezali deci kose kao žrtvu Rođenicama. (Niederle, Vira a nab. 68.). Naš narod u Bosni običaje i danas da reže kosu u znak velike tuđe za dragim pokojnikom stavljajuć mu je na grob, što nosi pečat kao neke žrtve u počast njegovoj uspomeni. (V. Vuletić-Vukasović, Bilješke o kulturi južnijeh Slavena, osobito Srbalja, str. 223.).

Poput kose i krvi smatraju se, kako smo spomenuli, nosiocem duše i čovečji ekskreti. To nam potvrđuje podavanje velike važnosti tim predmetima prigodom vraćanja i prostonarodnog lečenja raznih bolesti pomoću njih. U r i n, đ u b r e i p l j u v a č k a smatrani su za sastavni deo čoveka i iz njega izlaze poput krvi kad mu se otoči, pa primitivni čovek drži da i u njima mora da ostaje nešto od čovečje duše. Uzimljuć u se tuđe ekskrete drži se, kao i kod krvi, da preko njih prelaze i svojstva onoga od koga potiču. Otuda dosta raširen običaj u našega, a i u drugih naroda, da na pr. seoske devojke u želji da im se povratu i nanovo oživi ljubav u njihovih ohladnelih verenika, daju im na lukav i prikriven način u napitku primešane svoje krvi (naročito od menstruacije) a i drugih ekskreta, o čemu tako često govore naše »Lekaruše«. Ovamo spada i običaj u Papuanaca na Novoj Gvineji, gde mladić na prelazu u muževnu dobu pije urin plemenskoga poglavice ili ga njim poškrope, da bi od njega primio i njegove duševne osebine. (Wundt op. c. 97.).

P l j u v a č k a je u dvostrukoj vezi sa predstavama o duši: s jedne strane nosilac duše poput krvi, budući da je iz sebe izlučuje organizam*), a s druge strane ona je u neposrednom bliskom odnosu sa disanjem — dahom, s kojim se d u š a, kao što joj ime svedoči, istovetuje, a to se uostalom potvrđuje i jednom prostonarodnom definicijom duše iz hrvatskog Zagorja, koja glasi: »Duša je samo dah, pa kad čovjek posljednji put dahne, izdahnuo je i dušu«. (Zb N Ž. XIX, 151.) Pljuvačku kao magično sredstvo protiv raznih bolesti prikazuje nam bogato narodno verovanje o njoj izraženo u pomenutim našim »Lekarušama«. Ona vredí kao

*) Nekoja istočno-afrička plemena sklapaju ugovore mešanjem pljuvačke od strane onih koji ugovaraju kao što smo videli, da se to u nas kod sklapanja pobratimstva obavlja krvlju.

obrambeno i zaštitno sredstvo protiv strašnih i pogibeljnih prirodnih pojava osobito oluje i olujnog oblaka.

U verovanju o ekskretima kao sedištu duše leži svakako i zametak gatalačke narodne medicine, koja hoće da se čovečja duša a po tom i telo izlučivanjem tih ekskreta čisti i leči od zločestih sila, što su se u raznim prilikama preko ekskreta uvukle u čoveka. Na takvom doumljivanju počiva i Paracelsusova medicina i teorija o demonima bolesti, koji ulaze u organizam i od kojih se čovek leči izlučivanjem kojekakvih nevaljalih i štetnih sokova. Iz toga se naravnim putem razvija verovanje o prenošenju bolesti samim dotaknućem izlučenih ekskreta ili, što je ređe, o prenošenju sreće sa onoga, od koga su potekli ekskreti. Ujedno se pomenutim verovanjem o duši otvara dalje široko polje vraćanju i prelazi se samo od sebe s toga područja u područje o čarobnjaštvu i gatanju svake ruke; asocijacijom se onda od ekskreta ide na n o k t e, pa na sve što je bliže telu izvanjskim načinom, kao ostatke hrane, haljine, nakite, oružje i dr. (Cfr. Wundt op. c. 100—101.).

Zanimljivije je što prosti narod priča i veruje o duši n e v e z a n o j — s l o b o d n o j. Do predstave o toj nevezanoj duši došao je čovek verovatno najpre putem sna i to povodom onih prikaza, što su mu se javljale bilo za vreme spavanja, bilo u polusvesnom stanju u bolesti ili u velikom zanosu i sl. On se je trudio da protumači tu pojavu i našao joj je rešenje tako, da je u onim prikazama otkrio t. zv. slobodnu čovečju dušu, t. j. dušu koja može da se rastavi od tela i od njega neovisno živi i deluje. Otuda i verovanje u našega naroda o pojavi sna »da to ni niš drugo, neg da duša zide s čoveka pak hodi po svetu, a v čoveku je samo krv, koja ga drži, da živi«. (Zb N Ž. XIX, 151.) Pomišljajući na sadržinu i oblik rastavljene duše nije narod mogao da se otrese telesne predodžbe o njoj, jer mu se je takovom faktički u prikazama i pričinjala. Da koliko koliko protumači mogućnost njezine realnosti, ne mogavši je uvrstiti u red običnih telesa, utekao se sebi pristupačnim predstavama suptilnije materije, kao daha, vetra, senke i sl., kao nekoga medija, preko kojega duša izlazi iz tela i onda poprima razne druge oblike. Prema takvom shvatanju primitivnoga čoveka duša bi se, kaže Tylor, mogla definirati otprilike ovako: » To je tanana čovečja prilika bez tela, po svojoj naravi vrsta pare, opna ili senka, uzrok života i mišljenja u individuumu u kojem boravi; ona poseduje osobnu svest i volju svoga predašnjega ili sadašnjega telesnog nosioca; može da ostavi telo daleko za sobom i da leti žurno sa jednoga mesta na drugo; obično je neopipna i nevidljiva a ipak odaje psihičku moć i prikazuje se osobito ljudima na javi ili za vreme spavanja kao neka od tela, kojem je inače slična, rastavljena utvara (phantasma); napokon, ona može da uđe u telo drugih ljudi, životinja pa i raznih inih predmeta, koje zaposedne i na koje može da vrši uticaj«. (Anfänge der Cultur I, 422.) Nešto kraću ali u glavnom istu definiciju duše dao je neki naš seljak u vlaseničkom kotaru u Bosni rečima: »Duša stanuje u čovjeku, ona je tanja od svake dlake, ima nožice ko mrav, u vidu je magle ili pare«. (Glasnik zem. muz. XX, 135.).

S obzirom na n e v e z a n u d u š u mi ćemo navesti ovde nešto u prvom redu iz našeg općeslovenskog narodnog verovanja, što se više manje slaže i sa prstonarodnim verovanjem drugih koliko indoevropskih, toliko neindoevropskih naroda, i to najpre o duši z a ž i v o t a, a onda o duši i njezinu životu p r e k o g r o b a.

O prostonarodnom predstavljanju nevezane duše za života možemo da najverniju sliku dobijemo naročito iz narodnog pričanja i verovanja o morama, vešticama i donekle vukodlacima, budući da oni reprezentuju bića koja nastaju i javljaju se putem neke metempsihoze ili, bolje, akcijom nevezane duše još za čoveka živa.

Naša Mora, gdešto Tmora, Morina zove se rus. Mora, Mara, Marucha, Kikomora, Šišimora, češ. Můra (žen.), Murák, Morous (muš.), dial. Morena, Kikomora, luž.srp. Murava, Mórava, Myrava, Vurlava, polj. Mora, Mara, Zmora (žen.), Morus (muš.). Albanci je zovu More, Grci: Mora, Nemci: Mahr odn. Mar, Mare, Mara, Francuzi (prema nem.) cauchemar i t. d. Etimologija ove reči nije definitivno protumačena. (O tome v. Berneker E W. II, 76—77.) Prema narodnom pričanju i predstavljanju mora postaje od muškog ili ženskog čeljadeta, i to tako: dok mora-čeljade spava, iz njega izlazi duša, koja u različnoj spodobi ide naokolo i mori, t. j. pritište ljude u snu. Mora se obično pojavljuje i deluje obnoć. Telo iz kojega izide padne u teški san i čini se kao da je mrtvo. Poprima obično oblik većinom t. zv. demonskih životinja, kao: zmije, beloga miša, bele mačke, psa, krtice, kokoši, ptice, lepira, muhe, a kadšto se ukazuje i u spodobi nekih neživih predmeta, kao: klasa, treske, plamečka, senke, mešine, kotrljajućega se kola, bele čekinje i dr. Machal, Slov. baj. 176—177. Za potvrdu neka služi nekoliko primera iz našega jugoslovenskoga folklor: »Tmora je svedno ko pile, ko kokoš... Ima krila ma eto ko pile. Ona zabode u insana (čovjeka) onaj kljunić, pa mu krv se. To, veli, budi čojk, cura, žena, pa se obnoć pretvori u tu tmoru«. (Kola Zb N Ž. III, 254.) »Mora« veli narod da je cura, koja ide po noći pa siše krv, osobito u momaka, djevojaka i djece. Ona se može u svašta pretvoriti: u muhu, buhu i t. d.«. (Glasnik zem. muz. XX, 452.) »Morina se pretvori u kokoš, tičurinu. Prikazuje se samo obnoć, a pri nego sunce izađe, nje nestane« (Poljica u Dalm. Zb N Ž. X, 263.) Ilić u svojim »Narodnim slavonskim običajima« (str. 298) o morama donosi: »Obično je mnjenje, da se stare bake noću u lepira, muhu ali koju drugu živinicu pretvore i tako se u sobu uvuku...« U Grudi u južnoj Dalmaciji pripoveda narod da je bio čovek, koji je sumnjao da mu je žena mora i kazivao, kako je video da joj se jedne večeri duh rastavio od tela i izašao u obliku mačke a vratio se u obliku muhe. Na povratku duh je njezin obletao okolo usta i nije mogao u telo sve dok on nije sa ženinih usta skinuo križić, koji je bio stavio posle nego je opazio da je duša bila već iz nje izašla Zb N Ž. VI, 314.). Sličan primer iz Krajine donosi Tomo Dragičević (Glasnik zem. muz. XX, 457) sa razlikom, da je duša ženina, mesto muhe, imala spodobu »sinjave ptičice«. Na Krku i u Kastvu veruje narod da se mora prometne u tresku. Kad vatra do nje dopre (a to se događa kad upale vatru da je ulove), porazbaca ogranj i pepeo, pa uteče s dimom kroz dimnjak. I tamo se priča da se mora zna da pretvori i u mačku (Zb N Ž. I, 235.).

Mori je srodna veštica. Naš narod skoro identifikuje jednu s drugom veleći: »Kad se djevojka-morica uda i vjenča, postane vještica« (Zb N Ž. XIII, 307.). Ili: »Mora je ženska, dok je divojka, a kad se uda, biće višćica« (XXIII, 189.). Slovenci joj kažu: vješća, vėsna, Bugari: vještica, vještirica, Čehoslovaci: věd'ma,

vedomkyně, Poljaci: wieszczka, wiedma, Rusi: věd'ma, věš-čica, věščunja, dial. vid'ma. Ako je muškarac zove se: sh. veš-ťac, slov. veščec, čsl. vedomec, rus. věd'mak, vědun, věš-čun, a sva ta imena počivaju na stsl. glagolu věděti = znati, dakle »cna, onaj što zna«. Otuda i naša narodna izreka o čoveku koji je okretan i svemu se lako doseti: »Zna kao vještac« (Zb N Ž. I, 232.). Ili: »To ti je pravi višćac!« (u južnoj Dalmaciji). Poput mora i veštice imaju moć da se prometnu u razne životinje, kao: psa, mačku, pticu, žabu za pu- haču i dr.; pa u nežive stvari, kao: klupko pređe, svećicu, pla- mečak, vetar. Mogu da lete po zraku brzinom vetra, a u tu svrhu mažu se posebnom mašću. Kadšto sednu na čoveka kad spava i, namazavši mu dlane i tabane, na njemu jaše kao na konju. Pored čoveka znaju da osedlaju i zajaše konja, kravu, mačku (obično crnoga mačka), crnoga petla i druge životinje, a i neke predmete, kao: metlu, lo- patu, grablje i dr. Prosti narod o vešticama baže da one mogu »kroz ključanicu od brave ući i izaći, da se najviše pretvaraju u letuće stvari, kao u tice svake vrste, u crne kokoši i u tuke« (Zb N Ž. XXI, 306.). »Za' duv jednoga višćuna pritvori se u mušicu, u tičurinu, u svaku gadelinu« (X, 228.). »Vještica se zove žena koja ima u sebi nekakav đavolski duh, koji u snu iz nje izide i stvori se u lepira, u kokoš ili u čurku pa leti po kućama i jede ljude, a osobito malu djecu« (Vuk, Živ. i ob. nar. srp. 211.). »Kad u večer lepirica igra, to je vještica« — kažu u Grudi (Zb N Ž. VI, 314.). Tako isto veruje naš narod u Srbiji, da se »veštica najradije pretvara u leptira, pa noću leti kroz selo. Zato se narod i boji noćnih leptirova« (Srp. Etn. Zb. XIX, 299.). U zagorskoj se Dalmaciji pripoveda da veštica pre noće da poleti, uzme nekakav prut, udari njime po ognjištu, iz kojega izide lonac pun masti. Namaže se tom mašću, uzjaši na crnoga ovna, koji se odmah do nje stvori, i odlazeći govori: »Ni o drvo, ni o kamen, već u Pulju pod orah!« U Kotarima kažu da lete na otok Mulat, u Hrvatskoj na Klek. Lete na ročište gde ih se sakupi veliko mnoštvo, pa onda većaju, komu će izjesti srce, gde će zametnuti krupu i sl. Koga veštica ošine svojim prutom, izvadi mu srce na njemu. Pred olujnim oblakom lete gole ili u obliku ka- kvih ptičurina ili krilatih zmija (Zb N Ž. I, 232; VI, 152; X, 232, 234.). U Vrbniku na Krku veruje narod da veštica ostaje kod kuće a samo njezin duh luta naokolo. (I, 233.) U Lukovu Dolu, kod Severina, u hrvatskom Za- gorju, a i drugde, kad ugledaju žabu krašču, kažu da je to »copr- ničica« (nem. Zauberin, veštica) pa je tamane bez milosrđa. Ako se uvuče u kuću, sigurno će kiša (Zb N Ž. I, 24; 149; XVI, 49; XIX, 121; XXIII, 50; Glasnik zem. muz. XX, 454). U Rakovcu (kastavsko selo) vide ih na bre- žuljku Pelinku kako »lete amo tamo kano svjećice« (Zb N Ž. I, 233). U Dalmaciji: »Digo' se more po noći vidit, di priliće pri zemlji nika svit- lo st kô glavnjica oli zublja. I ono su štringentine (tal. strega sa pejor. sh. augm. — etina prema vještič etina, babetina i dr.) što priliću s mesta na mesto, ol se vraćaju doma, ol idu kudgod na sasta- nak« (XXIII, 194). Kad veštica obnoć leti, »sija kao vatra« (Vuk, Živ. i ob. nar. srp. 212); iz nje »lete varnice kao iz glavnje«; vide se »di priliću ka' plamen ognja...«; ili: »... tu al tam po noći kak male luči po polu« (Zb N Ž. VI, 153; X, 232; XIX, 121). I u jednoj loti- škoj pripovetki stoji, kako se jednom veštica nekome ukazala najpre kao plamečak, a zatim se pretvorila u olujni vetar, a kad joj se pribli-

žio čovek sa štapom na kojem je bilo urezano devet križića, pojavi se pred njim velika crna kobila (Nár. Věst. čsl. VII, sv. 9—10, str. 231). Kajakavci vele da »coprnic« čuje što se ljudi razgovaraju u tri župe (Zb N Ž. I, 233). Dalje: »Veli se da imaju oblast do onega, gdo ima obrve skup zrašćene i koj se vu takvu vuru rodil. I do onega imaju oblast, koji hodi pod kapčinu vode pušcat. One imaju okoló sebe za pomoć šišmiše, madžarone (daždenjake) i kače«. »Coprnic« može učiniti, »da bliže k mraku nijedna krava ne bu dala mleka«... »Na mlade i kvaterne noći i staro Jurjevo zestajedu se na križajni i tam ogen kuriju« (XIX, 121). U Bukovici u Dalmaciji kažu da se veštice o sv. Đurđu pokazuju gole, a o pokladama u svetlosti, »pa u te dane kad se nađu djeca u kolijevci, među uza nji krstiće od tipsova drveta i jagoda od bršljana«. Ili stavljaju povíše uzglavlja »o klinu kamen šupalj od sebe, a ne da ga je ko vrtijo«. Ima i posebnih molitvica u obliku pesme za odbranu od veštica, koje treba izmoliti triput pre nego se pođe na počinak, na pr.: »Sveti Toma vozi zlatna kola, — da popeče vile i vještice, — i ostale sve nastornice. — Ona njemu govoraše: — Sveti Tome, koi voziš zlatna kola, — Tako ti tvoga imena — ne zatari našeg sjemena! — Đe se god bude o tebi govoriti, — Nećemo onđe mi dooditi.« Ili: »Vještica mora, lezi doma, — Bog te kleo, sveti Ivan peo! — Ne mogla mi ništa učiniti, — Dok ne prebrojiš po polju travke, — Po gori vršje, po vršju lišće, — Po pasu (psu) runju i po mačarcu strunju 'Zb N Ž. XXII, 311. Slično v. u Glasniku zem. muz. XX, 453; 456).

Da duša nekih ljudi može da uzme obličje vuka, to je verovanje zajedničko, nesamo svim slovenskim narodima, nego i svima Indoevropljanima uopće. Takav se čovek u nas zove vukodlak, dial. kudlak, Slovenci ga zovu: volkodlak, vukodlak, vulkodlak, vrkodlak, Bugari: vrѣkolak, vlѣkolak, fѣrkuljak, Rusi: volkulak, dial. volkolak, vovkulab, volkun, vovkulak, vavkulak, Česi: vlkodlak, Poljaci: wilkołak, wilkołek, Lužički Srbi: wjelkoraz. Od južnih su Slovena primili to ime Albanci u obliku: vurkolak, Rumunji: vrkolak, Grci: vrakolakas, vulkolaka i Turci: vurkolak. Vukodlaka zovu Nemci: Werwolf, Englezi: werewolf, Francuzi: loup-garon i t. d. Prema općeslovenskom narodnom verovanju vukodlak je čovek, koji se za života može da prometne u vuka ili delomično poprimi vučje obličje, u Jugoslovena je pak vukodlak više povampireni čovek odnosno njegov duh posle smrti. Već u staroruskoj pesmi »o vojni Igorovoj« sretamo vesti o verovanju u vukodlake. O knezu se naime Vseslavu u toj pesmi kaže da bi on obnoć u spodobi vuka išao iz Kijeva u Tmutorakan i pre petala se vraćao natrag u Kijev. I o Bojanu, mlađemu sinu bugarskoga cara Simeuna, pripoveda se da se mogao prometnuti u vuka. Za naše krajeve u starije doba imamo sa otoka Pašmana vesti o vukodlacima još iz godine 1403. Narod baje da vukodlakom postaje onaj ko se rodi sa nogama napred, ili sa gotovim zubma; ili dete, što se rodi iz koitusa žene sa povampirenim njenim pokojnim mužem ili vukom. U vuka se mogu da prometnu ljudi rođeni pod izvesnim zvezdama, ili koje ureku vešci i veštice. U Slavoniji veruje narod da se vukodlaci razlikuju od drugih ljudi time, što imaju »željezne zube« (Ilić, op. c. 294). Vukodlak, pored vučje spodobe, može da uzme i obličje mačke, psa, magareta, belog konja, crnog vola, kvočke, krmače, guske, bureta, plasta (Zb N Ž. XII, 50;

VII, 123); »...ka' pašče laje, ka' ovca bleji, nosi obično pokrov priko ramena...« (X, 246). Dakle, u glavnom ista pojava što smo je sreli u mori i veštici: čovečji duh ostavlja svoje pravo telo i pojavljuje se u raznim drugim, takođe telesnim oblicima.

Pored takvoĝa zamišljanja slobodne-nevezane duše u vidu mora, veštica i vukodlaka ima u prostoga naroda i drugih predstava o njoj, koje, iako sredne, ipak se od navedenih donekle razlikuju, kao što nam potvrđuje na pr. pričanje i verovanje u Poljaka o čeljadi sa dve duše, od kojih jedna u snu izlazi iz čoveka, leta okolo po drveću, a ako se na koga spusti, davi ga pijuci mu krv (Wisa XIV, cit. Zb N Ž. VII, 406), i u nas o t. zv. »sje novitim ljudima«, t. j. čeljadi koja zapadnu u težak san i u snu njihova duša ostavlja telo, prelazi u stabla i tamo boravi. Ima jedna češka pripovetka o ženi, koja da je imala muža i dete i živela sa vrbom. Obdan bi stala u kući a obnoć išla u vrbu. Muž bi je gledao obnoć na krevetu gde spava kao mrtva. Ne znajući šta bi to značilo, upita vračaru za savet i ova mu rastumači sve što je i kako je. On, srdit, pograbi sekiru i poseče vrbu, ali ujedno umre i njegova žena i tako dete ostane bez majke. No, šta se događa! Majčina ljubav spram sirotnog deteta bila je tolika, da je živela i dalje. Bešika, što ju je otac dao načiniti od posečene vrbe, uspavljivala je dete. Kad je siročće poodraslo, odrezalo je mladicu, što je udarila iz panja posečene vrbe, napravilo sviralicu, kroz koju se mati s njime razgovarala. (Sobotka, Rostlinstvo v nár. podání slovenském. 131; Bož. Němcová, Bachorky a pov. nár. XIV. 1—18.) Specijalno je jugoslovensko verovanje, da se u svakome čoveku nalazi duh zv. »v jedogonja«, koji zna prošlost i budućnost. Dok čovek spava, duh izlazi iz njega, pazi njegov imetak i brani ga od napadaja drugih stranih »v jedogonja«. Oni se znadu između sebe posvaditi i potući i čovek, čiji »v jedogonja« u borbi podleĝne, ne probudi se više.

Verovanje i predstava o nevezanoj duši posle smrti u glavnom je jednaka predstavi o slobodnoj duši za života. Svi se slovenski narodi u tome slažu, da duša posle smrti izlazi iz tela ili u obliku neke ptice, kao: golubice, patke, slavuĝa, lastavice, kukavice, orla, gavrana, sove ili u obliku lepira, muhe, zmije, beloga miša, veverice zeca, ili kao plamečak i dr. Máchal, Slov. báj. 20 Svět. knih.). Zato se pri umiranju obično otvori prozor u sobi, gde se nalazi bolesnik, da bi duša mogla izaći van, pa se malo nakon izdahnuća odmah zatvori, da ne bi mogla više natrag. Takvo nam naziranje o duši posle smrti, posebno u našega naroda, potvrđuju složno mnogobrojní opisi sabirača naših narodnih običaja prigodom smrti, između kojih mi ovde za primer navodimo samo nekoje: U Slavoniji: »Kad umre (t. j. bolesnik), odmah otvore prozor, da duša izađe, i odmah se svi prozori pozatvaraju, pa sad, ako se je duša opet natrag u sobu vratila, mora čekati, dok ga u groblje ponesu, jer duša izlazi samo na prozore, gdje ih ima, a gdje nema prozora, mora i na vrata«. (Zb N Ž. III., 30, 40.) Kad nose mrca na ukop, otvore prozore, »da duša sleti na križ, pa da otprati svoje tilo do groblja«. (VII, 113.) U kućaru, u kojem je neko umro, našao se slučajno gost, pa ne otvorio prozora i ujutru ga našli mrtva a glava mu sva izgrizena. »Na njem sidi tica sovurina, kljun joj krvav i noge krvave. Kad ukućani unutra, ta neupokojena duša izleti iz kućara«. (VII, 114.) »Kad mrtvac u kući leži, pazi se, hoće li koji lepirić proletjeti. Čim ga vide, vele: »Eno mu duša!« (III,31.) »Ako spaze

g o l u b a da poleti ukraj kuće (dok je mrtvac u kući), misle, da je to d u š a pokojnikova«. (Ib.) U Hercegovini: Uveče posle ukopa »nekoliko ljudi dobro pazi oko groba hoće li kakva l j e p i r i c a izletjeti tom prigodom iz groba. Tu je naložena vatra, pa ako izleti, kako kažu, l j e p i r i c a kroz vatru, brže ti trče za njom, pa je uhvate i na vatru nalože. Kad se tako uradilo, onda je stvar legla, biva vampiru je zabranjeno dalje haranje«. (Let. Mat. Srp. 197, str 156.) U Srbiji: »Kojem čoveku umre nekršteno dete, onda se tom detetu d u š a pretvori u neku t i c u, pa luta ispod oblaka, a nebo neće nikako da primi te duše. To su s v i r c i«. (Zb N Ž., V, 287.) U hrvatskom Primorju: »Ako je pokojnik pošteno živio, ostavi ga d u š a u slici g o l u b a, a može ju samo onaj vidjeti, koji nije grješan«. (I, 208.)

Interesantno je takođe što sve narod baje o n a č i n u ž i v o t a i m e s t u, gde duša boravi posle smrti. Obično se misli, da se duša najviše zadržava na mestu, gde je živela i radila za života, a prvih četrdeset dana proboravi u blizini mesta, gde se je s t e l o m rastavila. Prema nekim verzijama boravi ona sad u š u m i, v o d i, m o r u, sad u v i š i m z r a č n i m s f e r a m a, pa u o b l a c i m a, na z v e z d a m a, s u n c u i m e s e c u. Obično se drukčija sudbina pripisuje dušama dobrih a drukčija dušama zlih ljudi, što ne mora da je uvek usledilo pod uticajem hrišćanskog naziranja o nagradi i kazni u drugom životu, nego može vrlo dobro da počiva i na osnovima naravno-religijskog etičkog naziranja. Tako na pr. naš narod u hrvatskom Zagorju kaže, da g r e š n e d u š e idu po svetu »kakti k a č e tak d u g o, dok ih g d o se izbavi«. (Zb N Ž., XXIII, 264.) Prikazuju se u spodobi b e l i h g u s a k a, po kojima se vide c r n a p e r a, što znače g r e h e, pa se kupaju u vodi i tako čiste od greha. (XXIII, 265.) Duše se preminulih na ovom svetu bave obično poslom, kojim su se bavile i ovamo. (XVI, 158.) U nekim je krajevima Srbije običaj, da se o »Jesenjim Zadušnicama« otvaraju grobovi i drže neko vreme otvoreni. Tih dana izlaze pokojnici iz grobova i šetaju po mestima, kuda su šetali i za života. »Mnogi i rade one poslove, koje su i za života radili. Seljaci veruju, da tih dana dolaze i u selo i da se sretaju sa svojim, samo ih ljudi ne vide«. (Srp. Etn. Zb. XIX, 60—61.) Pokojnici nesamo da se posle smrti prihvataju posla, koji su za života rado obavljali, nego oni i jedu ona jela, što su ih za života rado jeli. Zato se na stolu u sobi, gde je umr'o pokojnik, pored vina i hleba, ostavlja obično još i one hrane, koju je on najradije jeo, ili odnesu tog jela pa ostave na grobu, verujući, da će ga njegova duša tu naći. (Srp. Etn. Zb. XIX, 61, 93—94; Milićević, Živ. Srba seljaka 338; Zb N Ž., III, 42—43; XVIII, 84, 129; Let. Mat. Srp. 197, str. 151.) Rusi u černigovskoj guberniji običavaju takođe da stavljaju hrane u grob pokojniku za popudbinu. (Zb. N Ž. XIII, 318 (cit.) Ako je pokojnik na pr. za života bio strastven pušač, stavi se uza nj u les njegova lula i kesa sa duhanom, a ako je slučajno bio šepav i išao na štakama, stave do njega štake, držeći da će ih trebati i u drugome životu. 'Zb N Ž. I, 139.) Prosti narod kao da zamišlja drugi svet, u koji duša posle smrti dođe, tamnim, zato često stavljaju u les uz pokojnika svećice, »da ne pođe duša pokojnikova na drugi svijet u tmuni«. (I, 207; Let. Mat. Srp. 197, str. 151.) Mrtvi na onome svetu znadu, kako je nama ovamo, pa tako i mati zna, »kako joj se diete ponaša, ali samo ne može znati, kada je gladno«. (Zb N Ž., I, 209.) Naš narod u Hercegovini kaže, da na onom svetu niko nikoga ne poznaje, pa ni otac sina, ni kći majku i t. d., sem što mogu poznati prvo dete i ovo njih, ali druge ne. »Tamo sve motlja i vrije«. (VI, 136.) U nekim mestima hrvatskog Zagorja veruje se, da

duša po smrti seli u koje drugo telo i tamo živi i bude pametnija nego pre. (XIX, 151.)

Takva i slična verovanja o duši mogli bismo nizati nadugo, što niti se ovde može niti je potrebno da se radi. Već iz toga, što smo gore ukratko naveli, mi možemo da stvorimo sud i izvedemo zaključak s obzirom na našu temu, a taj je: da sve pomenuto i drugo slično prostonarodno pričanje i verovanje o duši i njezinu životu nije ništa drugo, nego kao neko slepačko tapkanje u predvorju jednoga zatvorenoga hrama i zaludno traganje za njegovim glavnim vratima, odakle bi mogao čovečji duh da trgne zastor, koji njegovu oku krije jedan od najvećih misterija, to jest — njega samoga. Nego, kolikogod se takvo traganje valjada nekome i činilo naivno, pa i smešno, istina je opet i to, da u svojoj suštini ta filosofija duše primitivnoga čoveka u glavnom ne stoji mnogo na nižemu od filosofije duše svih onih, kako ih mi nazivamo, prosvećenih i jačih duhova, počevši tamo od vremena drevne civilizovane Helade sa božanskim Platonom na čelu, pa preko čitavih legija mislilaca i filozofa srednjega i novoga veka lepo do naših vremena. Naprotiv, ne ćemo, mislim, mnogo pogrešiti, ako ustvrdimo, da se je onaj primitivni filozof u toliko više od onih drugih, može biti, približio istini, što se on uopće nije mogao ni znao da odviše udalji od *M a t e r e P r i r o d e*, u čijem krilu, pored bezbroja drugih velikih tajna, počiva jamačno i veliki misterij same čovečje duše.

Résumé. — Sous le titre »la Philosophie populaire de l'âme, l'auteur de cet article discute le problème de »l'âme liée« et de »l'âme libre« dans la psychologie religieuse de l'homme primitif. Par »l'âme liée« on entend plutôt »l'âme corporelle«, l'âme liée aux organes importants du corps et aux parties les plus importantes telles que l'oeil, les reins, le phallus, le coeur, la rate, le sang etc., et par »l'âme libre« on entend cette faculté qui se montre et qui agit en homme dans les songes pendant le sommeil, dans l'état de demi conscience, dans les maladies, les extases . . . De cette dernière idée sur l'âme, une riche croyance populaire s'est développée: la croyance aux »morés« (cauchemars) sorcières, loups-garous, comme êtres, en lesquels l'homme se change successivement dans sa vie, et différentes fables sur la vie d' au-delà. A la fin de son article l'auteur arrive à la conclusion, que toute cette croyance du peuple représente sa philosophie de l'âme, qui s'est, peut-être, plus approchée de la vérité que la philosophie prétendue savante, et que c' est même à cause de ce que le philosophe primitif est resté plus fidèle et plus proche de la *Mère Nature*, dans le sein de laquelle outre le grand nombre d'autres mystères se cache sans doute aussi le grand mystère de l'âme humaine.